

TEODOSI, FILL D'ATAÜLF I GAL·LA PLACÍDIA, MAI VA ESTAR ENTERRAT A SANT CUGAT DEL VALLÈS. NOTES DE TOPOGRAFIA PALEOCRISTIANA BARCELONESA (I)

JORDINA SALES CARBONELL

ArqueoCat SL

INTRODUCCIÓ. LA NOTÍCIA D'OLIMPIODOR DE TEBES

Olimpiodor de Tebes, que va viure en temps d'Arcadi (395-408) i Teodosi II (408-450), ressenya en els seus *Fragmenta* que Teodosi, fill d'Ataülf i Gal·la Placídia –i per tant nét de l'emperador Teodosi I–, va morir sent un infant i que va ser enterrat en una església de Barcelona. Això succeïa a finals del 414 o més probablement a inicis del 415. Uns anys després, Gal·la Placídia va fer exhumar-ne el cos i el va enterrar al mausoleu imperial que la família tenia a Sant Pere de Roma (Storoni, 1981: 223).

En principi, a partir d'aquesta notícia, no és possible inferir cap detall concret sobre la situació topogràfica d'aquesta església, a excepció de la seva situació “al costat de” *Barcino*, com s'analitzarà més endavant. És per això que la seva associació amb els pocs documents arqueològics coneguts en els entorns més immediats de la Barcelona romana es planteja problemàtica. Inicialment, però, no ens interessa fer cap associació concreta, sinó que el primer pas és descartar una hipòtesi recent que planteja la possibilitat que aquesta església “al costat de” Barcelona estigui a Sant Cugat del Vallès. Per fer-ho ens basarem en el fragment clau de la font en la seva llengua original, el grec:

Τελευτήσαντος δὲ τοῦ παιδός, πέν-
θος μέγα ποιούσιν ἐπ' αὐτῷ καὶ θάπτουσιν ἐν λάρνακι
καταθέντες ἀργυρῆ πρὸ τῆς Βαρκέλλωνος ἐν τινὶ
εὐκτηρίῳ.

-Olympiodorus, *Frag.*, 26-

(Traducció: “Quan el nen va morir, els seus pares es varen lamentar molt i el varen enterrar en una caixa d'or, en una església prop de Barcelona”).

Més endavant ens aturarem un moment en part d'aquest fragment amb la finalitat de descartar i exposar hipòtesis en base a ell.

MARC HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC: L'IMPERI ROMÀ, ELS GOTS I BARCELONA L'ANY 415

Abans d'entrar en el debat sobre on es va enterrar o no Teodosi, cal fer un breu esbós del marc dels esdeveniments. Senzillament es desitja analitzar una notícia succeïda a la ciutat a principis d'aquesta centúria de l'antiguitat tardana, per la qual cosa el context en què s'insereix l'esdeveniment mereix ser apuntat.

Un dels primers episodis polítics importants de la *Barcino* antiga –deixant a part la seva fundació augustal– es dona cap al 410 o 411: Màxim havia estat aclamat a Barcelona i hi havia fet encunyar moneda. Uns quants anys després, l'efímer establiment de la cort del rei got Ataülf a Barcelona durant l'any 415 com a federat dels romans es produeix després d'intentar establir el seu poble a Narbona, Tolosa i Bordeus. Ataülf succeïa a Alaric, el saquejador de Roma de l'any 410 que s'endugué com a hostatge Gal·la Placídia, germana i filla d'emperadors (Honorius i Teodosi I). A la mort d'Alaric, el nou rei got va heretar també tan singular hostatge i s'hi va casar l'any 414, tal volta amb la voluntat de restaurar l'imperi romà (Thompson, 1971) i amb la probable voluntat de crear una dinastia romano-germànica (Storoni, 1981: 218).

L'any 415 el bisbe de Barcelona era Sigisari, força proper al poder polític tal com ho demostra el

Lauda sepulcral musiva de la plaça Antoni Maura.

fet que Gal·la Placídia li confiés la tutela dels fills d'Ataülf –haguts amb la seva primera dona–. No entrarem en la polèmica de si Sigisari era bisbe catòlic o arrià o de si Barcelona tenia dos bisbes alhora; una discussió tan apassionant seria objecte d'un altre estudi. En poc temps mor el primer i únic fill d'Ataülf i Gal·la Placídia, estroncant d'aquesta manera qualsevol possibilitat d'inaugurar la pretesa dinastia romano-germànica, donat que poc temps després –sempre dins del 415– Ataülf és assassinat per un got, així com també la resta dels seus fills. Molts autors contemporanis ens en parlen, entre ells Jordanes, Hidaci o el mateix Olimpiodor. Més endavant, els reis gots Amalaric i Teudis també van escollir la ciutat per emplaçar-hi la seva cort.

Pel que fa a les dades arqueològiques, la Barcino d'inicis del segle V es dibuixa com una ciutat en expansió. És a partir d'ara quan es coneixen més zones de necròpolis i es fan i/o refan noves i luxoses residències dins i fora de les muralles. La muralla d'August havia estat reforçada al segle IV amb, entre d'altres materials, restes provinents dels antics monuments funeraris romans. El seu fòrum sembla ser que es conservava íntegrament, a diferència d'altres ciutats hispanes, i ho fa fins a un moment ben tardà. Molts autors coincideixen a assenyalar que lluny de ser una ciutat en crisi o en decadència, presentava

una infraestructura més que suficient per esdevenir seu règia.

AIXÍ DONCS, ON ES VA ENTERRAR TEODOSI? LES INTERPRETACIONS ARQUEOLÒGIQUES DE LA FONT ESCRITA

Primer en una *Història de Barcelona* de l'any 1991 i després en el seu treball *Gal·la Placídia i la Barcelona del segle V*, M. Mayer, després de citar la notícia d'Olimpiodor de Tebes, diu textualment:

“D'una banda cal conjecturar algun indret per al sepeli del petit Teodosi (...) si recordem que Paulí de Nola i Teràsia perderen el seu fill Cels a Hispània i l'enterraren a Alcalá de Henares, prop de les relíquies dels màrtirs Just i Pastor, és ben suggeridor pensar que, seguint aquest model, Ataülf i Gal·la Placídia pogueren dipositar les despulles del seu nadó prop d'un màrtir important de la zona que, ja per testimonis del segle III –el poeta Prudenci–, sabem que no pot ser altre que Sant Cugat, el *Cucufas* o *Cucufas* vingut amb Fèlix de Girona des de Cartago. El santuari, una *cella memoriae* o *martyrium* de Cugat, és documentat arqueològicament, en una etapa més tardana, en el mateix claustre del monestir de Sant Cugat del Vallès. No fóra estrany pensar,

doncs, que fou allà on Gal·la Placídia pogué inhumar el cos del seu fill..." (Mayer, 1996: 21).

Aquesta tesi, tot i ser relativament recent, ha esdevingut dada positiva per a alguns, fins al punt de ser seguida i difosa per professors d'universitat (Ripoll, 2000: 378; Ripoll, 2001: 34), fet que ha generat una certa confusió, sobretot entre les noves –i no tan noves– promocions d'arqueòlegs i d'historiadors que per un motiu o altre s'han hagut d'enfrontar al primer cristianisme de Sant Cugat del Vallès. Les demandes d'opinió que se'm feien respecte a aquest tema han estat un dels motius que m'han esperonat a escriure el present article.

Si agafem el fragment de la font que ja hem indicat al principi, veurem que la hipòtesi de Mayer no concorda amb el context històric ni amb la informació de la font: si bé és cert que esdevé molt suggeridor pensar que Ataülf i Gal·la Placídia pogueren seguir el model de Paulí de Nola i Teràsia, no és lògic haver de travessar Collserola i anar tan lluny de Barcelona per fer-ho, principalment perquè la font en cap moment ho indica (al contrari, veurem que la idea expressada és de proximitat topogràfica). Si es volia enterrar Teodosi a prop d'un màrtir important de la zona i aquest havia de ser Cucufat, per què no pensar en una església més propera sota aquesta advocació de la qual no n'hauria arribat notícia? Però, calia que aquest màrtir important fos específicament Cucufat? I en últim extrem, qui ens pot assegurar que Gal·la Placídia volia enterrar el seu fill prop d'un màrtir important de la zona? El que sí que és lògic pensar és que l'enterrament es fes en un lloc proper i accessible, a la mateixa *Barcino*.

Si es vol insistir en la tesi del màrtir Cucufat, cal pensar que amb tota seguretat aquest deuria tenir una basílica sota el seu patrocini als afores immediats de la mateixa *Barcino*, de la qual no se'n té cap testimoni ni arqueològic ni literari, a part de la referència indirecta que es pot inferir a partir de la seva *passio* i sobretot del testimoni de Prudenci, que indica clarament que a finals del segle IV Barcelona ja rendia culte a aquest màrtir (Peristephanon, IV, 33-34). El model de la basílica barcelonesa de Cucufat hauria de ser molt similar al d'altres basíliques martirials, seguint models com el de Sant Feliu de Girona, extramurs però molt a prop de la muralla romana. A tall d'exemple, als afores immediats de Barcelona s'hi documenta ja en època altomedieval l'església de Sant Cugat del Rec (avui desapareguda), molt probablement una fundació religiosa de l'antiguitat tardana donada la seva advocació, la seva situació a peu d'una de les vies d'entrada a la ciutat romana i la tradició antiga del lloc –els documents

medievals parlen que en el lloc hi patí martiri sant Cugat.

En últim terme, la primera documentació que ens parla de l'advocació de Cucufat a Sant Cugat del Vallès és ja d'època medieval i a hores d'ara no es disposa de cap prova fefaent que això succeís també a l'antiguitat. A més, les excavacions efectuades al claustre del monestir de Sant Cugat mai no han proporcionat cap dada susceptible de ser relacionada amb Teodosi, ni tan sols les intervencions i revisions més recents (Artigues i d'altres, 1997: 15-76).

Recapitulant, si anem a la informació estricta que ens dóna la font:

πρὸ τῆς Βαρκέλλωνος

(Olympiodorus, Frag., 26)

s'aprecia que la construcció **πρὸ τῆς** té un significat de proximitat¹ i, de fet, els editors i els traductors moderns de la font així ho reflecteixen: "outside", "près de", "juxta"... en definitiva, "al costat de", però sempre emfatitzant una idea d'immediatezza.

Afortunadament, hi ha hagut altres hipòtesis més raonables per situar el primer lloc de descans de Teodosi. Ja al segle X, una sèrie de textos litúrgics mossàrabs fan referència al martiri de Cucufat i en situen la seva tomba a la mateixa Barcelona (Riu, 1999: 185). Molt més tard, durant el primer quart del segle XX F. Fita afirmava que Teodosi va ser enterrat als peus del sepulcre de santa Eulàlia. Recordem que el sepulcre de santa Eulàlia, tradicionalment, s'ha situat sempre a Santa Maria del Mar, on es va produir la *inuentio* del cos de la màrtir per part del bisbe Frodoí l'any 877. Altres treballs més recents es rendeixen a l'evidència i proposen que aquesta església estaria situada fora muralles de *Barcino*, en un punt proper a elles però sense poder-ne especificar el lloc concret (Gurt, 1999: 71).

Arribats en aquest punt, volem exposar la nostra proposta de possible ubicació. Seguint el principi que diu que allò més senzill és el més probable, es proposa associar el jaciment aparegut a la plaça Antoni Maura amb l'església on va ser enterrat Teodosi, donada la seva situació *stricto sensu* "davant de" *Barcino*, gairebé a peu de la muralla i molt a prop d'una de les portes d'accés a la ciutat. La ubicació és molt propera a la seu episcopal antiga (solar on s'ubica la

Epígraf de Magnus, amb crismó i corona.

catedral actual) i per tant també a la residència règia. Es pot dir que entre la catedral antiga i l'església que s'està proposant com a lloc de la tomba de Teodosi, només hi hauria un llenç de muralla fent de separació.

Efectivament, amb motiu de les obres de construcció de la xarxa de metro, on avui s'assenta l'edifici de la companyia Zürich, va aparèixer una àrea de necròpolis de la qual ja es tenia constància parcial des de l'últim quart del segle XIX (Balil, 1956: 672). Cap al 1920 s'excavaren algunes de les tombes, però els resultats d'aquesta intervenció romanen inèdits. Per últim, en el transcurs de les excavacions realitzades l'any 1954 es va descobrir una construcció absidiada que es va interpretar com a basílica funerària (Balil, 1956: 687). La necròpolis i l'edifici absidiat apareixien assentats sobre una vil·la suburbana altoimperial amortitzada. Hi va aparèixer un nombre indeterminat de sarcòfags i mosaics identificats com a cristians gràcies a la seva relació amb una tomba singular, coberta amb una lauda musiva decorada amb crismó i datable de principis del segle V (a la qual tornarem més endavant). Tot i que les dades arqueològiques disponibles són parques (degut sobretot a l'antiguitat de les excavacions) la informació que contenen és força significativa. Cal tenir present, a més, que durant l'edat mitjana en el mateix solar

s'hi va emplaçar una església dedicada a santa Marta, destruïda al segle XVIII (Rodà, 1982: 230), que simbolitzaria la continuïtat de culte en un mateix espai.

La cronologia del jaciment tampoc sembla desentonar amb la nostra hipòtesi, ja que els principals autors que s'han dedicat al seu estudi el daten entre els segles IV-V i, el que és més important, daten el mosaic sepulcral del crismó dins del segle V, i més concretament en els seus inicis (Gómez, 2002: 31-32). Arribats en aquest punt, val la pena detenir-se en el significat i el simbolisme del mosaic de la *cella memoriae* de la plaça Antoni Maura (foto 1) perquè creiem que aporta dades molt significatives que ajudarien a sustentar la nostra proposta. Es tracta d'una lauda sepulcral musiva policroma de 2,11 m x 0,73 m, amb decoració vegetal i geomètrica. Al centre s'hi ubica una corona púrpura i dins d'aquesta, un crismó amb alfa i omega. S'ha de dir que les laudes musives eren un tipus d'elements funeraris d'un cost econòmic altíssim, a l'abast només d'uns pocs sectors privilegiats amb alt poder adquisitiu. Segons G. Ripoll, el mosaic seria d'un màrtir per la seva iconografia, i més concretament per la *corona purpurea*, símbol d'haver aconseguit el cel per la sang (Ripoll, 2001b: 235). Aquesta afirmació donaria suport a la hipòtesi que Teodosi podria haver estat enterrat en aquest lloc, perquè res s'oposa a pensar que els seus pares procuressin el repòs del petit *ad sanctos* (Mayer, 1996: 21).

Però aquesta no és l'única possibilitat si es profunditza en dos aspectes de la iconografia del mosaic: 1) el púrpura és també el color imperial i 2) la corona no només és símbol del martiri, sinó que pot aparèixer en contextos funeraris infantils. Si sumem ambdós punts "imperial" + "infant" i hi afegim "Barcelona" + "inicis del segle V" el resultat que immediatament ens assalta la ment és "Teodosi, fill d'Ataül i Gal·la Plàcidia"; però per defensar aquesta hipòtesi cal ajustar alguns aspectes i detalls. Pel que fa al primer punt, cal recordar que Ataül i Gal·la Plàcidia molt probablement van intentar fundar una dinastia romano-germànica. En aquest sentit, el seu fill era el successor natural de l'emperador Teodosi. Per tant, no és estrany que a l'infant se li assignés el mateix nom que el seu avi. Seguint aquest fil argumental, no seria descabellat pensar que els progenitors encarreguessin una lauda musiva funerària amb la corona color púrpura per, d'aquesta manera, recordar i emfatitzar la pertinença del seu fill a la família imperial romana. Pel que fa al segon punt, tenim un exemple de corona a la làpida d'un nen "corrent" datada del segle V i localitzada el 1891 al barri de Sant Gervasi: es tracta de l'epígraf funerari de *Magnus* (foto 2) on, seguint el mateix esquema que la

lauda musiva de la plaça Antoni Maura, hi apareix un crismó rodejat per la corona de llorer. Les corones de llorer també són freqüents en làpides dels segles v-vii, sobretot a la Lusitània (Ramírez-Mateos, 2000), associades a diaques, presbíters *famulae* i *famuli Dei, servi Christi*... També cal dir que el púrpura no es limita al color del martiri; és per extensió el color genèric de la Fe i per tant no ha de circumscriure's a la tomba d'un màrtir.

Una objecció a la hipòtesi que estiguem davant la tomba de Teodosi la constitueix la dimensió del mosaic. És cert que la lauda musiva de la plaça Antoni Maura té unes proporcions més pròpies del *loculi* d'un individu adult que no pas d'un infant (2,11 m x 0,73 m); però si tinguéssim la seguretat d'estar davant de la tomba d'un nen de la família imperial la perspectiva canviaria. Si mirem l'aixovar de la tomba de Maria (filla del general Estilicó i esposa de l'emperador Honori, casada quan encara ambdós eren nens) ens adonem que el *loculi* deuria ser força més gran que les dimensions estrictes del seu cos, ja que s'acompanyava d'un aixovar espectacular i a la vegada voluminós: les seves conegudíssimes nines d'ivori, objectes d'or, pedres precioses... (Prina, 1995: 58). La llàstima és que la troballa de la tomba de Maria és molt antiga i a part de la notícia parcial d'alguns dels components de l'aixovar, no en tenim cap més referència. L'exemple, però, és força il·lustratiu i ens ajuda a imaginar les dimensions de l'aixovar que podia haver acompanyat el petit Teodosi.

Recapitulant, creiem que la *cella memoriae* de la plaça Antoni Maura de Barcelona reuneix una sèrie d'indicis que permeten plantejar la possibilitat que fos el lloc on s'enterrés el cos del fill d'Ataülf i Gal·la Placídia:

– La seva situació "al costat" immediat de *Barcino*, tal com indica la font, entenen *Barcino* com el perímetre murallat. A la vegada, la seva proximitat a la seu episcopal.

– La cronologia del jaciment i especialment la cronologia del seu mosaic sepulcral decorat amb crismó (inici del segle v), dins l'arc de la qual se situa la mort de Teodosi (a. 414-415).

– La singularitat d'aquest mosaic sepulcral, que donada la seva decoració tant podria pertànyer a la tomba d'un màrtir –Teodosi molt probablement va ser enterrat *ad sanctos*–, com a la tomba del mateix Teodosi.

Tot i que en altres treballs ja havíem exposat de manera ràpida la possibilitat que Olimpíodor de

Tebes s'estigués referint a la *cella memoriae* de la plaça Antoni Maura de Barcelona (Sales, 2003: 323), ara s'han volgut exposar una sèrie d'arguments que, sense ser ni molt menys definitius ni concloents, es poden mostrar suggeridors dins el context de la Barcelona tardoantiga. La hipòtesi, naturalment, pot ser discutida i rebatuda (tant de bo!... Això potser voldrà dir que definitivament s'ha localitzat l'església on va ser enterrat el petit Teodosi abans del seu trasllat al mausoleu imperial de Roma). En tot cas només es pretenia demostrar la desconexió entre la notícia d'Olimpíodor i el jaciment tardoantic del monestir de Sant Cugat; aquest era l'objectiu principal de l'article.

BIBLIOGRAFIA

ARTIGUES, P. Ll. i d'altres. (1997). "Les excavacions arqueològiques al monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (1993-1994). La fortalesa romana, la basílica i la implantació del monestir". *Gausac*, 10. Sant Cugat del Vallès, pàg. 15-76.

BALIL, A. (1956). "Los sarcófagos paleocristianos de Barcelona. Estudio histórico topográfico sobre las necrópolis de la *Barcino* cristiana". *Studi in onore di Aristidi de Calderini e Roberto Paribeni*. Vol. 3. Milà-Varese, pàg. 667-687.

GÓMEZ, J. (2002). *Epigrafía cristiana sobre mosaico de Hispania*, Roma.

GURT, J. M. (1999). "Les ciutats i l'urbanisme". *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarracònese mediterrània entre els segles iv i ix*. Barcelona, pàg. 63-76.

MAYER, M. (1996). *Gal·la Placídia i la Barcelona del segle v*. Barcelona.

MAYER, M. (1991). "La història de la Barcelona antiga segons els escriptors clàssics". *Història de Barcelona, I. La ciutat antiga* (J. Sobrequés, dir.). Barcelona, pàg. 241-269.

PRINA, E. S. (1995). *Giochi e giocattoli, Vita e costumi dei romani antichi*, 18. Roma.

RAMÍREZ, J. L.; MATEOS, P. (2000). *Catálogo de las inscripciones cristianas de Mérida*. Mèrida.

RIPOLL, G. (2000). "Sedes regiae en la Hispania de la Antigüedad Tardía". *Sedes regiae (ann. 400-800)*. Barcelona, pàg. 371-401.

RIPOLL, G. (2001). "La transformació de la ciutat de *Barcino* durant l'antigüitat tardana". *De Barcino a*

de *Barcino* durant l'antiguitat tardana". *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Barcelona, pàg. 34-43.

RIPOLL, G. (2001b). "Lauda sepulcral". *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Barcelona, pàg. 235.

RIU, E. (1999). "Sant Cugat d'Octavià o del Vallès". *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i IX*. Barcelona, pàg. 184-186.

RODÀ, I. (1982). "Iconografia i distribució dels sarcòfags de tema pagà en les necròpolis de *Barcino*". *II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica*. Barcelona, pàg. 229-238.

SALES, J. (2003). "Necrópolis cristianes tardoantigues en el àrea catalana: estado de la cuestión". *Acta Antiqua Complutensia*, 3. *III Encuentro Internacional Hispania en la Antigüedad Tardía: Santos, Obispos y Reliquias*. Alcalá de Henares, pàg. 319-333.

STORONI, L. (1981). *Galla Placidia*. Milà.

THOMPSON, E. A. (1971). *Los godos en España*. Madrid.

EDICIONS I TRADUCCIONS D'OLIMPIODOR DE TEBES

La millor edició dels *Fragmenta* d'Olimpiodor continua sent la de C. Muller, *FHG*, 4. París, 1851, pàg. 58-68.

Es disposa també d'edicions recents, molt pràctiques per les traduccions a l'anglès i al francès que contenen:

HENRY, R. (1959). *Photius. Bibliothèque, tome 1 (codices 1.84)*. París, pàg. 166-187.

BLOCKLEY, R. C. (1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. II. Text, Translation and Historiographical Notes*. Liverpool, pàg. 152-221.